

Профессор Х.К Мұхамбеттің 85 жылыдық мерейтойына арналған "Қазақ тіл білімі: лингвистикалық парадигмалар және лингводидактика" атты республикалық ғылыми-әдістемелік конференция

Шоқтығы биік ұстаз

Тұлымдары желбіреген бір топ қыз-жігіт қазақ білімінің қара шаңырағы әл-Фараби атындағы Қазақ ұлттық университетінде 1990 жылдары білім алдық. Екінің бірі қол жеткізе бермейтін ұлттық университетке түскенімізге жүрегіміз жарыла қуанғанымызбен, қобалжуымыз да бар еді.

Сол жылы бізді ауылшаруашылық жұмысына апармады, бірақ қалашық маңындағы анау-мынау жұмыстарды атқардық. Жанымызға басшылық жасасын деп 4-курс студенттерін қосып берген. Үзіліс кезінде 4-курстың тәжірибелі студенттері университеттегі жылдардың қызықтарын, ұстаздардың мінездері туралы жыр ғып айтатын. Әр ұстаздың сабақ беру тәсілі, принциптері туралы айтқанда «қалай болар екен?» деп қобалжығанымыз да рас еді.

Біздің «зәре-құтымызды алған» ұстаздардың бірі – Хасан ағай еді. Х. Мұхамбет-Кәрім «Диалектология» және «Қазақ әдеби тілінің тарихы» пәндерінен дәріс оқыды. Ағай портфелін ұстап, табалдырық аттағаннан-ақ аудиторияда шыбынның ызыңы білінердей тыныштық орнайтын. Ағайдың өз пәніне деген асқан жауапкершілігі, табандылығы, талап қойғыштығы студенттерді де ерен еңбекке жетелейтін. Ұстазымыздың жүріс-тұрысы, бай да мазмұнды тілмен дәріс оқуы, жан-жақты түсіндіруі студенттерді де тыңғылықты дайындалуға міндеттейтін. Сессия кезінде әкесін не көкесін салып «сынақ» алғысы келетін студенттерді жақтырмайтын. Сондықтан да студенттердің көбі «не болса да өз бағымнан көрейін» деп, сынақ, емтихан кезінде бар күшімізді салып дайындалатынбыз. Жоғарыдағы студенттердің ағайға берген «мінездемесінің» біржақты екенін уақыт өте келе түсіндім.

Маған Хасан ағайдың осы талап қойғыштығы, студенттерді елге-жерге бөлмей білімді әділ бағалайтыны, турашылдығы қатты ұнайтын. Бізде кейінірек «Қай ұстаздың сабақ беру тәсілі ұнайды?» деп, топ ішінде пікір таластыратынбыз. Сол санаулы ұстаздарымыздың бірі де бірегейі аяулы да ардақты Хасан ағайымыз еді. Сондықтан да болса керек 2-курста «курс жұмысына» жетекші етіп ағайды таңдадым. Ағай да өзіне шәкірт болам деген менің бетімді қайтармай, дереу тақырып ұсынды. Ағайдың жетекшілігімен курс жұмысын ойдағыдай қорғап шықтым. Студенттердің ғылыми конференциясына қатысып, жүлделі орын алдым.

Тілдегі диалектілік ерекшеліктерді іздеп табу – инемен құдық қазғандай машақаты ауыр еңбек. Кеңес өкіметі орнаған соң-ақ тілшілердің бірнеше буыны еліміздің түкпір-түкпірінен жергілікті ерекшеліктерді жинаумен айналысты. Х. Мұхамбет-Кәрім осы диалектілік ерекшеліктерді жинаушы топтың басы-қасында жүріп, там-тұмдап жиналған тілдік материалдарды реттеп, жүйелеп, зерттеп өз алдына үлкен бір іс атқарды.

Университеттің Қазақ филологиясы кафедрасында табан аудармай қырық жыл еңбек еткен ұстазымыз «ізі салынып, іргесі қаланбаған» пәндерді біссіміласынан бастап, бүгінгі дәрежесіне дейін жеткізді. Бұл дегеніміз – ұзақ еңбектену мен қиындықтан қорықпайтын табандылықтың жемісі еді. Хасан ағай әр жылдары жазған мақалалары мен ғылыми зерттеулерін, талдауларын, бағдарламаларын үлкен бір еңбекке басын қосып, студенттер мен ғалымдарға, тіл тарихы, диалектология мәселесіне қызығушыларға арнап аса бағалы сый жасады.

«Қазақ тіліндегі диалектілік ерекшеліктердің сипаты қандай дәрежеде?» деген сұраққа байланысты профессор Х. Мұхамбет-Кәрімнің ұстанымы айқын еді: «Қазақ тілі диалектілік

құрылымы әлсіз, болмашы дамыған тілдердің қатарына жатады. Мұндағы диалектілік ерекшеліктер аса күрделі тілдік құбылыстарды қамтымайды десе де болады. Олардың көпшілігі ұсақ ауытқулар. Қазақ тіліндегі жергілікті ерекшеліктердің дені – белгілі бір морфологиялық категория көлемін түгел қамтып жатқан, не құрамында белгілі бір дыбыс қолданылатын сөздердің бәріне жаппай таралатын жалпылама құбылыс емес, таңдамалы, талғамалы құбылыс. Қазақ тілі говорларындағы фонетикалық ерекшеліктердің арасында қамтитын сөздерінің саны төрт-бестен аса алмайтындары да жеткілікті»,- деп жауап қайтаратын.

Қазақ тілі говорларындағы дауысты және дауыссыз дыбыстардың сәйкестіктері туралы Хасан ағай қолға алғанға дейінгі еңбектерде біраз шашыраңқы, ат үсті баяндалатын. Кейбір сәйкестіктер тіпті зерттеу нысанынан тыс қалып жататын. Қазақ диалектологиясынан дәріс беру барысында тіліміздегі барлық сәйкестіктерді зерттеу, жүйелеу, қате түсініктерді түзету үшін профессор Х. Мұхамбет-Кәрім ұзақ-жылдар ерінбей-жалықпай еңбек етті.

Өз еңбектерінде Х. Мұхамбет-Кәрім говор, говорлар тобы, ауыспалы говор ұғымы, наречиелер арасындағы маңызды айырмашылықтар туралы да жан-жақты баяндады. Әлеуметтік және жергілікті диалектілердің ұқсастығы мен айырмашылығын ашып, екеуінің де ұлттық тіл ұғымына енетіндігін түсіндіріп берді. Ғалым зерттеу жұмыстарында қазіргі қазақ тіліндегі диалектілік пен әдеби тіл арасында тарих тұрғысынан келгенде үлкен айырмашылық жоқтығын басшылыққа алып отырған.

Көзден кетсе де көңілден кетпейтін ерекше адамдар болады. «Таулар алыстаған сайын биіктей түседі» дегендей Хасан ағаймыз бүгінде арамызда жоқ болса да ұстазымыздың қазақ тіл білімі үшін жасаған жанкешті еңбегі, адами, ғалымдық тұлғасы біз үшін ыстық. Бұл күндері арамыздан кеткен қарашаңырақтың бір шоғыр тұлғалары арасында Хасан ағайдың шоқтығы мен үшін де, басқа да шәкірттері үшін де әрқашанда биік. Себебі ары мен жанын, білім мен қажыр-қайратын ғылым үшін, шәкірт тәрбиелеу үшін арнаған Хасан ағайымыздың рухын «Ғалымның хаты өлмейді» деп Ж. Баласағұн айтқандай мәңгілік тірі деп білеміз!

Шәкірті, Құлжанова Бақытгүл Райханқызы

филология ғылымдарының кандидаты, доцент, ҚР Ғылым және білім министрлігінің «Үздік оқытушысы» атағының иегері, Еуропалық Ғылыми-өндірістік палатаның «Алтын медаль» және «Сапа дипломының» иегері